

Pécsi Györgyi

„Határokon járok örökké”

(Metafizikai félfordulat (?) Szilágyi Domokos kései költészetében)¹

A *Búcsú a trópusoktól* (1969) kötetet időben gyorsan követi a Palocsay Zsigmonddal közösen jegyzett *Fagyöngy* (1971) című négykezes, ám a *Fagyöngy* kötet versei mintha semmilyen módon nem lennének a megelőző kötetek (*Garabonciás*, *Emeletek avagy a láz enciklopédiája* és a *Búcsú a trópusoktól*) folytatásai – sem poétikailag, sem világképileg. „Általában terjedelmes, súlyos gondolatokat görgető, a líraiság határait feszegető kompozíciókról van szó, háttérbe szorul a játék, a míveség, a zeneiség.”² Szilágyi Domokos majd csak élete utolsó éveiben tér vissza a rokokós finomságú klasszicizációhoz, illetve a virtuóz és „halálosan komoly”, illetve „halálosan komolytalan” nyelvi játékhoz.

A radikális formai, poétika váltásnál is meghökkentőbb a költői világkép változása. A *Fagyöngy* kötet mintha olyasmiről szólna, amiről korábban Szilágyi Domokos nem szólt. Némi egyszerűsítéssel úgy fogalmazhatunk, hogy eddig azt az utat járta be, amely a közéleti költők jellemzője: az ember, az emberiség boldogulását faggatta, s kísérelte meg a költő hasznos szerepét, feladatát megtalálni. Mostantól viszont kezd másra figyelni: „Együtt-tenyésztés ürügye: / mégsem közös, mert kinek-kinek / saját lábán kell áttántorognia, átmenetelnie, / bukdácsolnia, lábadoznia / örömből kínba, veszettségből vigaszba, / hogy megtartsa magát!” (*Fagyöngy*). Dilemmás sorok: az élet nem közös vagy a közösségért való küzdelem, hanem magányos tántorgás, bukdácsolás, kín. A *Búcsú a trópusoktól* követően hiányzik a történelemfilozófiai szemlélet, fölszívódnak a vers valóságvonatkozásai, a megváltás helyett metafizikai vágyakozásról, a világ metafizikai megújulásáról beszélnek a versek. A *Fagyöngy* kötetben hirtelen megsúlyosbodik, és más értelmet nyer a koráb-

¹ A 2016. november 3-4-én Szatmárnémetiben „XI. Szilágyi Domokos Napok” című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A tanulmány az NKA támogatásával készülő Szilágyi Domokos-monográfia részlete.

² Cs. Gyimesi Éva, *Álom és értelem*, Kriterion, 1990, 83.

ban jelzesszerűen előfordult véges-végtelen fogalompár, új fogalom jelenik meg, a „határ” fogalom. Világnézeti, létszemléleti kataklizma zajlik a költőben, mindenhez egyre inkább a halál felől közelít: miként fogadja el, dolgozza föl, hogy az ember a végtelen világban mégiscsak véges, határok által behatárolt, s hogyan értelmezze, hogyan készüljön föl a meghalás pillanatára?

Mi történt? Egyed Péter szerint „Az építő hév, a lendület immanens optimizmusa kezdetben eltakarja az alkat tragikumát, aki pályája derekán ráébred arra, hogy ő tulajdonképpen csak a *határra* kíváncsi, avagy határoltság és határtalanság dialektikus viszonyára, s ettől kezdve ennek az ismeretelméleti felismerésnek a szolgálatába állítja egész költészetét.”³ Az életműnek erre a fordulatára Cs. Gyimesi Éva is fölfigyelt. Monografikus esszéjében a Szilágyi Domokos költészetét meghatározó hit tartalmát követi végig, s megállapítja, hogy a *Búcsú a trópusoktól* kötet körüli, utáni években a szekularizált hit helyett a hit egészen más irányba keres tartalmat. A költő hittel kapcsolatos vívódását jelzi, hogy kései korszakában megsűrűsödnek a Krisztus-, illetve a biblikus motívumok, Biblia-idézetek és -parafrazisok, fölerősödik a költő transzcendens érzékenysége, metafizikai vágyakozása. Cs. Gyimesi Éva a fordulópontot egy Walt Whitman-vers, a *Kolumbusz imája*⁴ fordítása, illetve a versre írt két átköltés-változatában látja.

A Kolumbusz-versek keletkezését Kántor Lajos kérdőjellel 1974-re teszi, nem indokolatlanul, hiszen Walt Whitman válogatott versei Szilágyi fordításában 1975-ben jelentek meg. Cs. Gyimesi azonban korábbra helyezi a keletkezését, okkal, mert a versátiratok gondolatisága nagyon közeli a trópusok verseiével a történelmi szkepszist illetően, de a *Fagyöngy* kötet egzisztencialista színezetű létbölcseleti verseivel is. A *Búcsú a trópusoktól* kötet utáni, tehát az 1969-1971 körüli keletkezést az valószínűsíti leginkább, hogy a Whitman-vers fordítása mellett három átírat is készült, egyet Palocsay Zsigmond, kettőt pedig Szilágyi Domokos jegyzett. Elképzelhető, hogy azért foglalkoztak mindketten a verssel, mert esetleg ötlet szinten megfor-

dult a fejükben, hogy beteszik a *Fagyöngy* című négykezesükbe.

Az eredeti *Kolumbusz imáját* Walt Whitman tartós, mély lelki megrendülése és fizikai megroppanása idején írta. Az amerikai költő saját életét ahhoz a hajótörött, agg Kolumbuszéhoz hasonlítja, akinek a reményei sorra meghíúsultak, hazájától távol, nyomorúságban várja a halált. Ám Whitman Kolumbuszát Istenbe vetett mély hite nemcsak megóvja a kétségbeeséstől, de sorsát és az eljövendőt Isten kegyelmébe ajánlva és tudva, megbékélve fogadja a halált.

Cs. Gyimesi Éva szerint az örök nyugtalanság lázában égő, lázadó, és tegyük hozzá, a vallásos hitet hangsúlyosan elutasító költőt irritálja a transzcendenciába oldódó harmónia. „Bár a fordítás révén nagyon közel jár Istenhez, és a hit lelki összhangot biztosító ajándéka vonzza, az irracionalitás nyilván ingerli őt, értelme nem tudja elfogadni a személyes Isten létét. Ez a kihívás az ihletője és meghatározója a Whitman-költemény két parafrázisának.”⁵ (Megj.: a vallásos hit attribútuma nem az irracionalitás!) Szilágyi tehát átköltés-változatokat, némiképp ellenimákat ír – s ahogy a Bartók-versben Bartókkal, itt is áttűnik egymásba saját lírai énje a Whitman-Kolumbuszéval.

Szilágyi az *Első változat*ban mély szkepszissel tagadja az emberi nem fejlődését és ifjonti „Európa: értelem” illúzióját („ki tudja, ez az állat-ember gyom-ember mire tenyészik mivé burjánzik [...] ez a mocskos Európa ez az elaggott Európa... újulhat-e még undorodván önnönmagától”), a *Második változat*ban könyörtelenül számon kéri Istent az ember szenvedését, s mindkét változatban kategorikusan tagadja Istent: „A magam képére én formáltalak.” Isten az ember teremtménye, nem több és nem más, mint fikció, hangsúlyozza visszatérően. De ha az értelemmel felruházott ember nem ura a világnak, Isten pedig nincs, csak halál és szenvedés van, akkor az emberi élet és maga a lét is abszurd. Az *Első változat*ban úgy oldja fel a dilemmát, hogy „lerombolt istene helyére egy ugyancsak hitben fogant ember- és társadalom-ideált állít.” (Cs. Gyimesi) A szelídebb *Második változat*ban viszont a világ megújulásának a vágya megbékíti a személyes elmúlást, és valamilyen transzcendenciális jelleget ölt: „Hűlik a kéz, hal a láb, fagy

³ Egyed Péter, *A meggondolt véges = A költő életei*. Emlékkönyv, szerk. Kántor Lajos, 1986, Kriterion. 283.

⁴ A Kolumbusz-versek az *Élnem adjatok* című kötetben jelent meg (Szerk. Kántor Lajos, Kriterion, 1990).

⁵ Cs. Gyimesi, 76.

a szív, – de az elme, az elme / még nem hunyt el! Látja az az új, a hatalmas, az édes / mennyei földet e Földön, Uram! S íme én, kimerült agg, / hallom az új himnuszokat” „Ez ugyan nem a személyes Úrban megbékélős ember bizony-ságtétele – ehhez hiányzik a hit ajándéka –, de nem is tagadás. Az emberi értékvilág és a transzcendens értékcsféra itt sem egyesül, de megfér egymással. A költő most a küszöbön áll, a kihívó ismeretlen előtt, és erre a kihívásra – mint későbbi versei tanúsítják – élete végéig istenhit nélkül, csupán az elme vértetében válaszol.”⁶ (Cs. Gyimesi)

Egyetértek Cs. Gyimesi Évával, Szilágyi Domokos élete végéig tagadta a keresztény Istent és a kereszténység transzcendenciáját (még az *Öregek könyvében* is, némiképp anakronisztikusan deklarálja, hogy „az ész eresztéke a vallás”). A költő más értelmezői viszont megkockáztatják, hogy utolsó éveire eljutott a keresztény hit közelségébe. Kapiller Ferenc⁷ már majdnem-hitről beszél, Fazekas László⁸ árnyaltabban fogalmaz, a bibliai idézetek, parafrázisok, intertextusok megnövekedésével együtt is inkább a keresztény hit vágyát említi. Szilágyi Domokos valóban keresett, de, olvasatom szerint egyáltalán nem Istent kereste, vagy legkevésbé Istent kereste, ugyanakkor valamilyen transzcendenciális felé határozottan nyitott lesz.

A *Búcsú a trópusoktól* kötet verseiben a költő nemcsak a káprázatos formától vesz búcsút, de a kötet annak a kételyének, illúzióvesztésének is a nagy ívű bejelentése, hogy az emberi történelem nem az értelemmel felruházott ember fejlődéstörténete – noha szellemben gyarapszik, de növekszik szenvedése is (*Haláltánc-szvit*). A *Napfordulóban* az európai fejlődéseszményt, a fausti utat is kétségbe vonja: már nem akar minden áron küzdeni, végső nyugalmat, a halál jogát követeli. Keserű fölismerése, hogy a szekularizált értelem nemcsak az emberiség ésszerű fejlődését nem igazolja, de nem ad választ az Én csillapíthatatlan belső nyugtalanságára, és a halálra sem. Összegző tapasztalata, hogy Isten nincs, de csődöt mond az Isten helyébe állított ateista racionalizmus is.

⁶ Cs. Gyimesi, 82.

⁷ Kapiller Ferenc, „...éjjeliőr egy tört-ezüst koron” = *Életünk*, 1985/1.

⁸ Fazekas László, *A biblikus protestáns irodalmi hagyomány Szilágyi Domokos költészetében* = *VI. Szilágyi Domokos Napok*, Szatmárnémeti, [2001]

A felvilágosodás leválasztotta a hitről a tudományt, a huszadik században pedig erőteljesen polarizálódtak a létértelmezések: racionalista, pragmatikus, szekularizált, evilági üdvösségre törő, illetve a platóni, keresztényi transzcendens út folytatására vált szét. Szilágyi Domokos nem teoretikus úton, hanem személyes hitét mélyen átélve, megszenvedve és hitében megcsalatozva jutott el oda, hogy számára a két fő létértelmezés egyike sem kielégítő, s ez a tapasztalata összegződik a Kolumbusz-vers két átíratában, helyettük, egy harmadik(?) út keresésébe kezd. Az elmozdulás először a *Fagyöngy* kötet nagy bölcséleti verseiben, a *Nem tanítottak meg* és *A fogalmazás kaptatóiban* észlelhető. Szilágyit itt már nem érdekli, hogy fejlődik-e a világ (nem), van-e Isten (nincs), tágabb kört húz, létismereti, ontológiai kérdéseket tesz föl, és az érdekli, hogy Isten nélkül, és a racionalitás csődjén túlmutatóan is, értelmezhető-e az emberi létezés maga. Megfogalmazható-e valamiképpen egy, a hagyományos transzcendensen túli transzcendenciális – hiszen teremtő szellem létezik.

Szilágyi Domokos nyugtalanságára jellemző, hogy több irányba mozdul a válaszkeresése. Az egyik irány az Egyed Péter említette ismeretelméleti „határoeltság és határtalanság”, illetve véges-végtelen „dialektikus viszonya”. Elsősorban a *Fagyöngy* kötet említett versei vallanak arról a megrendítő élményről, hogy a véges-végtelen ember ontológiailag be van zárva a végtelen-véges világba, a bezártságból a véges-végtelen úgy akar, próbál (ki)szabadulni, hogy határait tágítja pl. a néven nevezéssel. („Ismeretlen vidék. Nevet neki.”)

A véges-végtelenbe való bezártság azzal a tragikus tapasztalattal is terhelődik, hogy az ember önmagába is be van zárva – léte tragikusan határok közötti. Az Én dologi végességének határa a meghalás pillanata. És egyrészt ezen a ponton beszélhetünk költői világképének metafizikai, transzcendenciális félfordulatáról. Szilágyi Domokos ugyanis határon túliságról beszél: „Bejártam a bejárhatót, / s tudni szeretném, mi van ott, / ott, a bejárhatón túl /.../ csak ezt tudod – ennyi: az *innen*” (*Zsoltár, vigasztalan; Tengerparti lakodalom*). Ha tagadja a transzcendens, miért állítja, hogy a bejárhatón túl is létezik *valami*? A *Felezőidőben* írja: „virrasztok, hogy midőn / (mikor?) elérkezik, ne lepjen álom – elérkezik, ébren találjon / a felezőidőm” –, ha a halál megfelel, s e földi, dologi életünk az egész

egyik fele, hová, milyen tartományba tartozik a másik?

Egzisztencialista értelmezésben az élet nem a lét maga, csak a létegeész része. Nem találtam nyomát, de gyanítom, hogy Szilágyi Domokos – feltehetően Székely János révén – valamilyen nyire kapcsolatba került az egzisztencialisták, s a hatvanas években Közép-Európába is beszivárgó heideggeri filozófiával. Ezek a fogalmak ugyanis, amelyek a kései életmű néhány versében váratlanul és intenzíven megjelennek, mint a véges-végtelen, végtelen-véges, határoltság, határtalanság, létbezártság, heideggeri fogalmak. Heidegger szerint nem az ember dologi (biológiai) halála, hanem az embernek a halálhoz, mint kitüntetett küszöbön-álláshoz való viszonyulása, illetve a halál értelmessége, értelmessé tehetősége a fő kérdés. A kései Szilágyi-versek egyik fő kérdése szintén a meghalásnak a *mikéntjére* vonatkozik, s arra, hogy értelmessé tehető-e a (költő)halál. Ez utóbbi kérdés persze a magyar líratörténeti hagyományban is kitüntetett szereppel bír, s azt sem állítom, hogy a heideggeri értelmezés jegyében íródtak Szilágyi költőhalál-versei, de néhányukat a heideggeri fogalmak által részben leírhatónak vélem. (A *Felezőidő* című vers sejtelmes zárása olvasható a halálba való előrefutásként, illetve a Heideggerre nagy hatást gyakorló Rilke *Nyolcadik duinói elégiája* felől is megnyílhat.)

Az egzisztencialista filozófia a hagyományos – platóni, keresztényi – metafizika elvesztése, kiürülése után egyfajta metafizikán túli metafizikában kísérli meg körülírni magának az emberi létezésnek az értelmét. A hetvenes évek Szilágyija már nem hiszi, hogy az értelemmel felruházott ember képes lehet a világ megváltására, noha a világnak változatlanul szüksége van megváltódásra. Kései verseinek egyik vonulatában egyetemes újjászületésről, ennek áhított vágyáról beszél: Ünnepről, ünnepvárásról, Hajnalért való virrasztásról. Ez az újjászületés-várakozás emlékeztet a keresztény Húsvétra, de a költő határozottan kiiktatja Istent és a keresztény transzcendenciát⁹, közvetlenül

a létehez hajolva óhajtja a létegeész transzcendenciális megújulását.

Az említett ontológiai, ismeretelméleti, egzisztenciális dilemmák impozánsan megjelennek Szilágyi néhány kései versében, de a költő nem vitte végig konzekvensen ezt a létértelmező szálát, ezért említek csak metafizikai félfordulatot. Talán filozófiai ismeretei sem voltak elég mélyek és rendszerezettek, de alkata, habitusa, hagyományválasztásai is kezdettől arra predesztinálták, hogy „hasznos akarat” (Szabó Lőrinc) legyen, ez, és a mindennapi élet küzdelme, elviselése rendre visszatérítette az evilági gondokhoz: „Körülvettenek engem a világ dolgai, / és nincs erő közülük kiszabadítani. / Talán nem is akarnám. Tán így rendjénvaló.” (*Circumdederunt*)

⁹ R. M. Rilke Rudolf Zimmermann-nak 1922. január 16-án írt levelében lényegre törően írja, miért távolodik el a keresztény Istentől, tkp. mint felettes éntől, és túlvilágképzettől: „A keresztény lelkiület fáradozása és igyekezete mindinkább arra irányul, hogy Őt ... »vezetővé üsse« és megtartsa.” = *R. M. Rilke levelei III.*, Cédrus, 2014, 1770.